

De daad van Lebak

Geen enkel boek uit onze letteren heeft méér lezers geboeid dan Multatuli's *Max Havelaar*. En niet alleen Nederlandse of Vlaamse lezers. Het aantal vertalingen van de *Havelaar* overtreft dat van alle andere romans uit Noord- of Zuid-Nederland, en het neemt nog steeds toe. Vanwaar de omvang en de duurzaamheid van dit succes?

Het spreekt vanzelf dat er literaire kwaliteiten aanwezig moeten zijn, om een literair werk onsterfelijk te maken. En inderdaad is Multatuli's stijl vol bewonderenswaardige eigenschappen. De geestigheid van zijn taal, de beeldende kracht en de hartstocht ervan, zijn onovertroffen. En nog belangrijker lijkt me de natuurlijkheid ervan en de persoonlijke toon. Wie Multatuli's proza vergelijkt met dat van zijn tijdgenoten, bemerkt onmiddellijk hoe zeer zij bezig zijn te verouderen, en hoe modern en levend hij nog is. Hij heeft een wonderlijke intuïtie gehad om het verstarrende en afstervende in het taalgebruik te onderkennen en zijn schrijfwijze geheel te richten naar de vernieuwende en groeiende trekken in de spreektaal van toen. Hij was anti-schools, in zoverre schoolsheid ook stijfheid en retoriek betekende; maar hij was allerminst bereid om de altijd-aanwezige slordigheden van de omgangstaal klakkeloos over te nemen. Integendeel: Multatuli heeft weliswaar de stijl van de geklede jas en de hoge hoed verworpen, en naar hijzelf geze d heeft het hemd van Garibaldi's vrijheidsscharen gekozen, maar het was een hemd zonder vlek of scheur. Ja, zelfs was het bij nadere beschouwing ook van een betere stof en een keuriger snit.

Maar dit alles, en wát men er verder nog bij wil voegen, is niet genoeg om het binnen- en buitenlands succes van de *Havelaar* te begrijpen. In wezen ligt de oorzaak niet op strikt literair terrein. Twee andere factoren zijn beslissend geweest voor de indruk die dit boek heeft gemaakt. Ten eerste: het feit dat hier geen verbeelding maar werkelijkheid te lezen stond, het feit dus dat dit boek in hoge mate autobiografisch was, of, zoals Henriëtte Roland Holst het eens heeft gezegd: dat Multatuli de *Max Havelaar* niet alleen had geschreven, maar geleefd. En ten tweede: de omstandigheid, dat de hoofdidee van dit boek en van het daaraan voorafgegane werkelijke optreden zich ontwikkeld heeft tot één van de heersende ideeën van onze eeuw.

* * *

Het is juist honderd jaar geleden, dat Eduard Douwes Dekker assistent-resident was in Lebak. Na een lang verlof, uit Nederland teruggekeerd, had hij deze betrekking gekregen, zonder dat de Raad van Indië hem op de voordracht had geplaatst. De persoonlijke indruk van de goeverneur-generaal gaf de doorslag, en deze goeverneur-generaal wist bovendien hoe moeilijk het distrikt Lebak was. Geheel West-Java, geheel de residentie Bantam, had telkens weer perioden van oproer; de bevolking was er fel mohammedaans en tevens wanhopig arm. Die armoede was niet het onvermijdelijk gevolg van onvruchtbare grond of achterlijke omstandigheden, en evenmin van luiheid of zorgeloosheid der landbouwers. Toen Dekker in januari 1856 in Lebak geïnstalleerd was, kon alleen al het archief hem ervan overtuigen dat de inlandse adel de directe schuld was van de ellende der dessabewoners. Dit verschijnsel was niet ongewoon, integendeel, het was zó bekend dat de overheid van de assistent-residenten een afzonderlijke eed vroeg, speciaal inzake de bescherming van de gewone man tegen onderdrukking en knevelarij. Maar wat helpt een eed, zolang de wil of de macht ontbreekt? Bij Dekker echter was geen eed nodig geweest. Hij had in vroegere functies telkens weer blijk gegeven, dat het welzijn van de eenvoudige inlander hem ter harte ging. Men moet het nog scherper zeggen: het welzijn van de inlander was voor hem de enige rechtvaardiging van het Nederlands gezag.

In deze formule ligt het uitzonderlijke van zijn persoonlijkheid, speciaal als kolo-

niaal ambtenaar. Wie enig inzicht heeft in de maatschappelijke en ook geestelijke structuur van het negentiende-eeuwse West-Europa, weet hoe zeer het imperialisme daarvan een kenmerk is geweest. De nieuwe industrieën van Engeland, Nederland en later ook Frankrijk en Duitsland, zochten grondstoffen en afzetgebieden. Een ongebreidelde expansie, terwille van de winst, was het ideaal en veelal ook de praktijk, een economische expansie, zonedig met militaire middelen geforceerd. De arbeidsverhoudingen in het moederland waren hemeltergend, maar het aantal mensen dat zich daardoor bezwaard voelde, was klein. Wie zou zich dan druk maken om de levensomstandigheden verweg, in de koloniale gebieden, die het voor- geslacht toch had veroverd om de winst? Het vereist altijd een buitengewone onaf- hankelijkheid van geest, zich kritisch te plaatsen tegenover dingen die algemeen zijn en sinds lang bestaan. Men leidt onbewust uit hun algemeenheid hun nood- zakelijkheid, en uit hun langdurigheid hun eeuwigheid af. Wie dat *niet* doet, onttrekt zich aan de zedelijke opvattingen van zijn tijdgenoten, hij komt buiten hen, tegenover hen te staan, en zij voelen zijn optreden dan ook als een bedreiging, of minstens als een onzinnigheid.

* * *

Het uitzonderlijke van Dekker als assistent-resident van Lebak is dit kritische be- wustzijn, dit zedelijke gevoel: de behoefte om het gezag dat hij uitoefende en vertegenwoordigde, te rechtvaardigen door een principiële praktijk. Hij meende dat Nederland en de Nederlanders hun recht om te heersen alleen konden be- wijzen, voorzover zij beter heersten en de bevolking tot groter welvaart brachten. Toen hij zich kante tegen de Regent, het hoog-adellijke inlandse Hoofd in Lebak, deed hij dat in de zekere overtuiging, dat deze Regent zich had schuldig gemaakt aan buffelroof en het vorderen van onbetaalde arbeid, beide ten koste van een sinds jaren mishandelde en uitgezogen bevolking. Men heeft vaak geprobeerd de toestanden in Lebak te vergoelijken, hetzij door de merkwaardige bewering dat het elders nog wel erger was, hetzij door de uitspraak dat Dekker overdreef en niets kon bewijzen. Men mag de motieven voor zulke „weerleggingen” begrijpelijk achten, ze winnen er niets door aan waarheid. De officiële dokumenten zijn van- daag nog even talrijk en overtuigend, als ze honderd jaar terug voor Dekker zijn geweest. Aan de schuld van de door hem aangeklaagde Hoofden is geen twijfel mogelijk. De bewijzen zijn door een officieel onderzoek al in 1856 geleverd. De hele zaak Lebak zou een onbelangrijk incident zijn in onze koloniale geschiedenis, indien ze niet de uiting was geweest van een principiële man, die voor dit principe álles op het spel zette. Men kan zo gemakkelijk, als later-levende, goede raad geven aan grote historische figuren, en hun zeggen wat ze nu eigenlijk hadden moeten doen. Het aantal van die goedkope adviezen ten aanzien van Multatuli is ontelbaar. Hij had de Regent niet moeten aanklagen; hij had zijn chef, de Resident van Bantam, volledig moeten inlichten; hij had geen ontslag moeten vragen na de berispende kabinetsmissive van de goeverneur-generaal. Ja zeker, zó zouden al die wijze deskundigen het hebben gedaan, als ze iets hadden gedaan; wat hoogst onwaarschijnlijk is. Maar een eerlijk beschouwer houdt zich aan de vaststaande feiten, en tracht door te dringen in de daarachter liggende motieven. En dan constateert hij, dat de daad van Lebak ontstaan is uit de innerlijke nood van een man, die zich geroepen voelde tot doortastend rechtvaardig optreden, en die daar- voor de volle steun verwachtte van de hoogste autoriteit, de goeverneur-generaal. Zowel vóór zijn ontslag als daarna heeft Dekker geprobeerd, deze functionaris te doen kennis nemen van de feiten, inzage te geven van de dokumenten. Niet de opvattingen van Dekker zijn in heel deze tragische gang van zaken duister: het enige werkelijk onbegrijpelijke is de houding van Duymaer van Twist geweest. Wat heeft deze begaafde en beschaafde man, die bepaald een sympathie voor Dekker heeft gevoeld, ertoe gebracht hem drie-, viermaal het gehoor te weigeren, waar deze uitdrukkelijk om vroeg? Invloeden van de Algemene Secretarie? In- lichteningen uit Nederland? In ieder geval heeft noch deze goeverneur-generaal, noch diens opvolger de zaak-Lebak de moeite waard gevonden om er kennis van te nemen. Geen van hen heeft gezien, dat een principiële daad méér is dan een incident, namelijk een symptoom.

* * *

Als *incident* is de zaak-Lebak gemakkelijk in een paar zinnen te formuleren, bij- voorbeeld zo: vier weken na zijn ambtsaanvaarding klaagt een eenvoudige assistent- resident een plaatselijk vorst aan, en als hij nog vier weken later officieel wordt berispt wegens z'n onbesuisd optreden, vraagt hij kortaf eervol ontslag uit 's lands dienst. Maar als symptoom krijgt de daad van Lebak afmetingen, die zelfs Dekker's persoonlijke motieven verre te boven gaan. Als *symptoom* ziet Lebak er zó uit: de overheid heeft als eerste taak, het welzijn van de bevolking te beschermen; de gerechtigheid moet worden gehoorzaamd, het onrecht gestraft, zonder aanzien

des persoons; wie als ambtenaar ongerechtigdheden duldt, is mede schuldig, geen gebod van hoger hand kan dienen als vrijbrief van het geweten. Het zijn deze principes die de daad van Lebak hebben veroorzaakt, en die er een diepere, duurzame zin aan verlenen. Een zin, die ons als Nederlanders niet zo vreemd kan zijn, aangezien hij het volstreckte tegendeel is van het welbekende, ons inziens verachtelijke woord: „Befehl ist Befehl”. Wat Dekker door zijn ontslagnemen heeft gedemonstreerd, is de menselijke moed om de eigen verantwoordelijkheid ten volle te aanvaarden, ook in een ondergeschikte positie, desnoods geheel alleen staande, ja, tegen de uitdrukkelijke wil van de meerderen in.

* * *

In de daad van Lebak is geheel de problematiek van het gezag in kort bestek aanwezig. Via de Max Havelaar heeft deze daad een enorme invloed geoefend op de politieke verhoudingen, en niet alleen maar de koloniale. De grote gang der mensheidsontwikkeling in de laatste eeuw toont allerlei bevrijdingsbewegingen, van klassen, van volken, van rassen; bewegingen die nog onvoltooid zijn en in hun voortgang vaak gepaard gaan met veel persoonlijk leed. Het zou dwaasheid zijn, te menen dat één man zulke wereldhistorische processen had kunnen ontketen, of dat ze zouden zijn uitgebleven indien een enkeling anders had gehandeld. Maar bij het allereerste begin van iedere bevrijdingsbeweging staat de twijfel aan de rechtmatigheid van de bestaande machtsorde, de twijfel dus of een menselijke verhouding die er is, ook goed is. Met toenemende duidelijkheid klinkt in onze eeuw de zedelijke eis, dat ieder gezag zich als gezag moet rechtvaardigen. Het is één der grondslagen van onze moderne democratie, het is de diepste grond van onze haat tegen de dictatuur.

Aldus beschouwd is de daad van Lebak niet enkel symptoom, maar ook symbool. Het blijft de grootheid van de ambtenaar Eduard Douwes Dekker, dat hij de zedelijke norm van ieder gezag zo vroeg, zo duidelijk en zo consequent heeft gesteld. Vandaar dat deze daad, evenals het boek dat daarvan getuigenis aflegt, zijn zin behouden heeft, ook nu het koloniale tijdvak vrijwel ten einde is. De grondwaarden en grondwaarheden van de mensheid zijn van boventijdelijke aard. Zo goed als wij de inspirerende figuren uit het oude Griekenland, of de vrijheidshelden van onze Tachtigjarige oorlog begrijpen en erkennen in hun blijvende betekenis, hoe zeer de maatschappij intussen ook gewijzigd mag zijn, zo goed ook erkennen wij in bewondering de uitzonderlijke moed van wie als een der eersten de principiële eis gesteld heeft van een zedelijk gegrond gezag, en die dit principe trouw is gebleven, ook toen het gezag ten koste van zijn bestaan.

Prof. Dr. G. STUIVELING.

ERASMUS

*spel van het humanisme
door Garnt Stuiveling*

ingebonden f 7.90

Verkrijgbaar bij het centraal bureau Hum. Verbond
Bleijenburgstraat 1, Utrecht / girorekening 304960

HET WOORD VAN DE WEEK

VERSCHIJNT
WEKELIJKS
26 FEBRUARI 1956

Frankering bij
Abonnement
UTRECHT

De Heer
Mevrouw
Mejuffrouw

Onbestelbare exemplaren
terug aan:
Bleyenburgerstraat 1, Utrecht

Het Woord van de Week

Humanistische radiolezingen uitgesproken voor de Vara-microfoon.

Administratie en redactie: Humanistisch Verbond, Bleyenburgerstraat 1, Utrecht, Postgiro 304960
Abonnementsprijs bij voeruitbetaling f 1.— p. kwart., losse numm. f 0.12, buitenland f 4.60 p.i.